

repeltetni. Itt is megfogható ugyanakkor egy problematikus mozzanat, amely szinte valamennyi nyugati kiadású, de Kelet-Európa történetével is foglalkozó szakmunkában tetten érhető. Ugyan ki tagadhatná, hogy mindannyiunk életét igen jelentős mértékben befolyásolják előítéletek – sajátjaink épp úgy, mint másokéi. Nos, az egyik ilyen (nem egészen alaptalan) előítélet úgy szól, hogy a nyugati szerzők – nyelvi problémák miatt, vagy talán egyszerűen a megfelelő érdeklődés híján – alig fordítanak figyelmet a nem angol nyelven hozzáférhető forrásokra, ill. szakirodalomra. Ennélfogva ezeknek a munkáknak a kontinensünk *általuk kevéssé* ismert feléről szóló részei jóval kevéssé megbízhatóak, megállapításai jóval kevéssé megalapozottak, mint a többiek. Jelen esetben elég csupán szűrőpróbaszerűen megvizsgálni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és szövetségesei politikusainak és hadvezéreinek életrajzi adatait tartalmazó szócikkeket, s máris kiderül, hogy a fenti előítélet itt bizony nagyon is

megalapozott. Így például Böhm-Ermolli, Borojević, Krobotin, Arz vagy Falkenhayn, Berchtold, Horthy esetében vagy névleírási, vagy dátumprobléma van.

Alapos gyanú merülhet fel az olvasóban ezen kívül a kötet végén található *index* megbízhatóságát illetően is. Egy találmány kiválasztott hosszabb szócikkben (Outbreak of the First World War – azaz az első világháború kitérése) található huszonhat személyből nem kevesebb, mint hat kimaradt a mutatóból.

Egészében véve mégis azt lehet mondani, hogy ez egy hasznos és korszerűnek számító kiadvány (habár az osztrák–magyar felvonulási terv bemutatása például szinte érthetetlenül bonyolult sikeredett). A vele szemben felhozott kritikai észrevételek ugyanis főként abban az esetben lennének indokoltak, ha nálunk készülnének jobb és megbízhatóbb segédkönyvek. De sajnos egyelőre nem ez a helyzet...

Pollmann Ferenc

JOHN LUKACS

AZ EURÓPAI VILÁGHÁBORÚ 1939–1941

(Európa Kiadó, Budapest, 1995. 730 o.)

Lukács János (így szerepel neve faksimile-aláírásában az eredeti előszó végén!) – könyvről csak nagyon hosszan vagy csak röviden lehet írni. Hosszan nem érdemes – olvassa el a könyvet az érdeklődő! –, így marad az a változat, hogy néhány fontosabbnak tartott részletet kiemelve felhívjam rá az olvasó figyelmét. Ugyanis terjedelmes művében nem szabvány hadtörténelmet ír, hanem megkísérli bemutatni az akkori átlageurópaiak mindennapi életét, gondolkodásmódját, „túlélési technikáját” is. S ami különösen nehéz feladat: megkísérli megismertetni az angolokkal a kontinentális, a kontinensbeliekkel a szigetországi gondolkodásmódot is.

Az első rész „szabályos” – bár rövidre fogott – hadtörténelem. „E könyv első részében megkísérlem leírni a háborút... Itt-ott talán újszerűnek hat a felfogásom, amely helyenként csak az utóbbi időben feltárt anyagokra támaszkodik.” (Magyarországon több mint húsz évvel az eredeti megjelenése után is több megállapítása újdonságnak hat...) Hangsúlyozza azt is, hogy „a történelmi és jogi bizonyítékok nem azonosak. Az utóbbiak célja az igazságszolgáltatás; az előbbieké az igazság. Az igazság mélyebb és

fontosabb az igazságszolgáltatásnál.” A magyar kiadáshoz írott előszóban pedig örömmel állapíthatja meg, „miskerint az immár több mint 22 évvel ezelőtt befejezett szövegemet az idő vasfoga nemigen kezdte ki, tehát nagyobb korrekciókra nem lett szükség”.

Az elmúlt évtizedek finoman fogalmazva is egyoldalú propagandája után meglepetésként hat, hogy pl. a L'Humanité Párizs német megszállása után „Fraternité franco-allemande” (Francia–német barátság) címmel közölt vezércikket. A megszállt és csatlós országokban a kommunisták – főleg vezetőik – csak igen megkésve, 1941 tavasz végétől csatlakoztak az ellenálláshoz. A munkásság – figyelembe véve a német munkavédelmi és munkajogi szabályozás bevezetését – eleinte általában vonakodott az ellenállásban való részvételtől. A jobb- és baloldali hagyományos kategóriái egyébként is fokozatosan értelmetlenné váltak. Így eshetett meg pl. az a tragikomikusnak is felfogható helyzet, hogy a magyar kormányzatot mind a náci vezetők, mind az angolszász baloldali egyformán „reakciónak” találta.

Fontos megállapítása, hogy mennyire megérbődött a diplomácia eszköztárában a koráb-

ban jelentéktelen „kiszivárogatás” szerepe – valódi, hamis vagy féligaz állítások és adatok eljuttatása az ellenséghez, annak befolyásolására. A német hírszerzés jó adatokat gyűjtött, de a vezetők „előre kijelölt célokra gyűjtötték és használták a hírszerzés anyagait, hogy igazolják elképzeléseiket, amikor már valójában döntöttek.” A hírheft „5. hadoszlopokról” megállapítja, hogy jelentőségét messze túlbecsülték, nagyobb volt a pszichikai hatása. „A szovjet hírszerzés 1939 és 1941 között aligha nyújtott lenyűgöző teljesítményt”. (Kivéve Sorgét – teszi hozzá lábjegyzetben.) A brit hírszerző szolgálatok „sok elkötelezett hazafira és náciellenesre számíthattak szerte Európában”, azonban Chamberlain idején nem vették ezt figyelembe. A komoly titkosszolgálati tevékenység Churchill miniszterelnöksége idején kezdődött, és bár „lassan hangolták be hálózatukat”, utána „tartósan magas színvonalú” teljesítményt nyújtottak. Az egyes hírszerzési ágazatok ellentétei itt ártottak a legkevesebbet az ügynek a résztvevő országok között.

Nagyon érdekesnek és fontosnak találok a tájékoztatási eszközök – mai szóval a *média* – szerepéről írottakat. Szellemes és fontos megállapítása, hogy különbséget tesz az „első- és másodgenerációs” újságolvasók között. Míg az előbbieket mindent elhittek, amit olvastak, az utóbbiak már megtanultak olvasni a sorok között.

A propagandakiadványok elemzését éppúgy dokumentálja, mint a mű többi részét, de hát itt általában rá kell hagyatkozni véleményére, mert az anyag idehaza gyakorlatilag nem is létezik.

Egy kivételt találtam, és itt viszont élesen eltér a véleményem az övétől. J. B. Priestley „Blackout in Gretley” c. regényéről van szó. Vagy figyelmetlenül olvasta el, vagy rosszul emlékezett, vagy összekeverte más művel. Mert a regényben a náci rezidens épp a „régivágású hazafiságot” nagyhangon képviselő egykori brit tiszt, az emigráns osztrák orvosnő viszont meggyőződéses antináci. (Magyarul Kosáryné Réz fordításában kétszer is megjelent. 1948-ban a Danténál „Berepülési veszély”, 1957-ben a Zrínyinél a lényegyet sokkal jobban kifejező „Sötét város” címen. Egész jó kis kémregény, megérdemelne egy új kiadást.)

Találón elemzi a Nagy-Britanniában 1941 második felében kitört – és utólag nem csak a kívülálló számára érthetetlen – *ruszszomániát*. „Mindezt kísérő jelensége lehetett a britek csökkenő önbizalmának. Talán már érezték, hogy egyedül nem vívhatják ki a győzelmet a németek ellen. Mindenesetre oroszbarátságuk egyoldalú és viszonzatlan maradt – ahogyan valójában viszonzatlanok maradtak európaiak millióinak angolbarát érzelmei is.”

A könyvet terjedelmes bibliográfia zárja le – ezúttal a Kiadó nem hagyta el, sőt kiegészítette a használt művek azóta megjelent magyar kiadásával is. Sajnos felületesen, mert néhány alapvető mű – pl. Gyilasz művének magyar kiadása – hiányzik belőle.

Mindent összevetve a szerző közel negyed százada nagyon nehéz feladatra vállalkozott, ám meggyőzően és jól oldotta meg, időtálló művet alkotott.

Nagy Domokos Imre

MARTIN KITCHEN

NAZI GERMANY AT WAR

(Longman, London–New York, 1995. 329 o.)

A kanadai Simon Fraser Egyetem történész-professzorának könyve a második világháború alatti Németországban vizsgálja a párt, az állam és a közvélemény kapcsolatát, kölcsönhatását. A kötet ily módon a „daily life” típusú könyvektől sem áll távol, hiszen a közvélemény kapcsán a könyv mindegyik fejezetében értesülünk a mindennapi német polgár gondolkodásáról, élményeiről és reagálásáról.

A Szerző könyvének kereteit a német kormányzati, igazságszolgáltatási gyakorlat felvázolásával adja meg. Az általános témájuk közé még a háborús gazdasággal, ill. a háború utáni

gazdasági-társadalmi jövőképpel kapcsolatos nézeteket, terveket nyomon követő fejezet sorolható. Martin Kitchen mindvégig nagy figyelmet szentel a döntéshozatali mechanizmusok bemutatásának, az állami és pártigazgatás és -vezetés közötti feszültségek, ellentmondások, a személyes, ideológiai és szervezeti jellegű rivalizálások és hatalmi harcok ábrázolásának, többek között a Gauleiterék és az SS, vagy éppen a Wehrbezirkskommandók és a Rüstungskommandók között. Azt persze, hogy az egyszerű emberek mit érezték, a történészek csak bizonytalanul tudják rekonstruálni, hiszen az